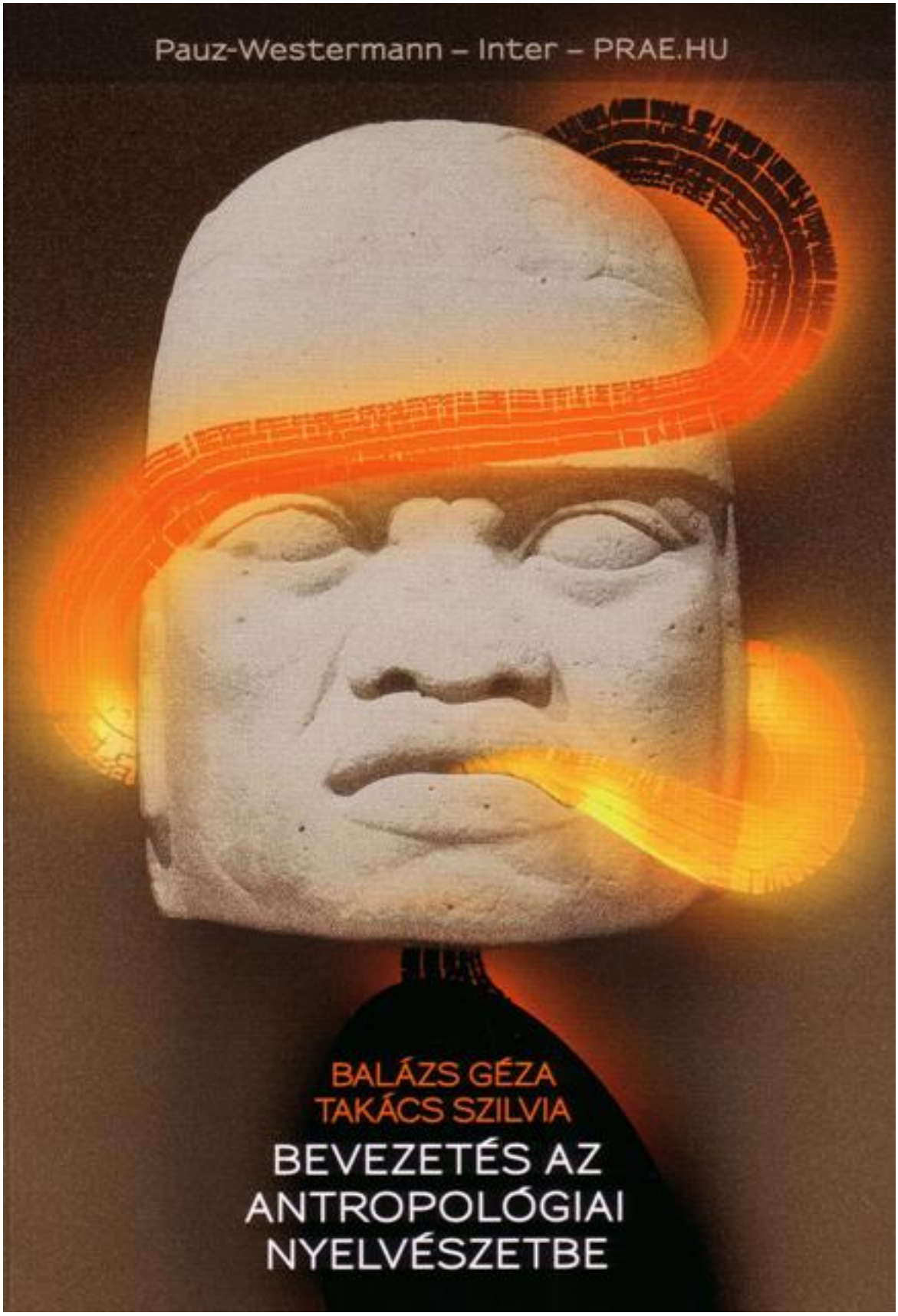
Pauz-Westermann – Inter – PRAE.HU
BALÁZS GÉZA
TAKÁCS SZILVIA
BEVEZETÉS AZ
ANTROPOLÓGIAI
NYELVÉSZETBE

Balázs Géza – Takács Szilvia
Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe

Pauz-Westermann – Inter – Prae.hu
2009, Celldömölk-Budapest
302 oldal

Bolti ár: 3900 Ft
Irodánkban: 3510 Ft

Az antropológiai nyelvészet a nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, különösen a nem hatalmi helyzetben lévők, az alacsonyabb fejlettségi fokon álló közösségekre jellemző gondolkodási minták, hiedelmek viszonyának a tanulmányozása – terepmunka, konkrét nyelvi anyaggyűjtés alapján. Előszeretettel kutatja a vallási, a foglalkozási vagy a rokonsági csoportokhoz való nyelvi tartozás megnyilvánulásait. Holisztikus szemlélet jellemzi, kiemelt kutatási nézőpontjai: a nyelvi relativizmus, a nyelvi univerzalizmus és a nyelvi unikáliák.
Tartalom

Bevezetés

I. fejezet: Antropológiai nyelvészet
II. fejezet: Nyelvek és kultúrák
III. fejezet: Az antropológiai nyelvészet módszerei
IV. fejezet: Unikumok a magyar nyelvben
V. fejezet: A mindennapok nyelvi szokásai
VI. fejezet: Különleges nyelvi jelenségek
VII. fejezet: Beszéd – írás – kép

Szakirodalom
Képek jegyzéke
Tárgymutató

*

Zimányi Árpád
Balázs Géza – Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe

(Celldömölk–Budapest: Pauz-Westermann – Inter – PRAE.HU. Kiadó, 2009. 302 o.)

Az antropológiai nyelvészet előzményei az 1930-as évekre vezethetők vissza, majd az utóbbi három évtizedben már uralkodó irányzattá vált az Egyesült Államokban, míg magyarországi megjelenését az 1980-as évekre tehetjük. Sokféle értelmezése, megközelítése létezik, de ez az interdiszciplináris gyűjtőtudomány alapvetően a kulturális antropológia keretében helyezhető el, hiszen a nyelv része az emberek viselkedésének. Ennek megfelelően vizsgálódásának középpontjában az ember, a nyelv és a környezet kapcsolatrendszere, illetve kölcsönhatása áll. Hátteréül szolgál többek között a folklór, az etnológia, a szociológia, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a szemiotika, de legmarkánsabban a pragmatika – szempontjai azonban mindegyik említett tudományágnál tágabbak és rugalmasabbak, ezért a kommunikáció minden területén alkalmazhatók.

Szerteágazó az antropológiai nyelvészet kutatási területe is: többek között beletartozik a nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, különösen a nem hatalmi helyzetben lévők, az alacsonyabb fejlettségi fokon álló közösségek gondolkodási formáinak elemzése, a kulturális hagyományok, minták és hiedelmek viszonyának tanulmányozása. Hatókörébe tartoznak a nyelvi univerzáliák és unikumok, valamint a nyelvi centrum és periféria kérdésköre. Előszeretettel vizsgálja a vallási, a foglalkozási vagy a rokonsági csoportok kommunikációját, a nyelvi konfliktusokat, a különböző nyelvi funkciók közösségi reprezentációját. Az informatikai társadalom másodlagos szóbeliségének és írásbeliségének jelenségeit is az antropológiai szemléletű kutatások tárták fel.

Az antropológiai nyelvészet lényegét, kutatási területét, illetve hazai gyakorlatát mutatja be sokoldalúan Balázs Géza és Takács Szilvia kötete. A háromszáz oldalas munka hét nagyobb fejezetből áll: a tudománytörténeti hátteret vázoló bevezetés után a nyelvek és kultúrák összefüggését, a nemzeti karaktert bemutató rész következik. Rövid, de lényeges a kutatás-módszertani tudnivalók áttekintése. Nagyobb terjedelmet kapott a magyar nyelv sajátosságainak, illetőleg a mindennapok nyelvi szokásainak kifejtése. Az utolsó két fejezet különleges nyelvi jelenségekre összpontosít, illetőleg az írott szövegek és a nem verbális kommunikáció legújabb, így még kevésbé feldolgozott műfajait veszi számba.

Nagy feladatra vállalkoztak a szerzők, amikor az antropológiai nyelvészet alaptörvényeit húsz tételben fogalmazták meg, közülük néhány – címszavas utalás formájában: a nyelvek egyenrangúsága, a nyelv hagyomány-központúsága, az összetartó nyelvfejlődés és a differenciálódás egysége, a különböző nyelvek kölcsönhatása, a nyelv egyszerűsödésének és bonyolultabbá válásának egysége, a nyelv mint a közösség identitástudatának kifejezője. Számos további alapelv ugyancsak minden nyelvre érvényes, így a szövegalkotás motivációjának hasonlósága, a nyelvhasználati szokások egyezései, a nyelvi relativizmus fogalma vagy például az alapvető cselekvési, viselkedési és kommunikációs formák azonossága az egyes nyelvekben. Ezek a tömören, lényegre törően megfogalmazott tételek bonyolult összefüggésekre mutatnak rá; bővebb kifejtésükkel a könyv további fejezeteiben találkozunk.

A nyelvek és kultúrák kapcsolatát vizsgálva többféle elméletet állít egymás mellé a könyv: a nyelvi relativizmust, a pozitivista és az univerzalisztikus felfogást, valamint a holisztikus

szemléletet. Eltérő megközelítésmódjuk ellenére jól kiegészítik egymást, és a kiegyensúlyozott tudományos véleményalkotásban mindegyiknek megvan a maga szerepe. Az erősen nyelv- és kultúrafüggő lexikológiai és nyelvrendszerbeli kategóriaképzést a színnevek és a rokonságterminológia szemléletes példáinak összevető elemzésével érthetjük meg. A fejezet talán leglényegesebb része a kultúra globalizációjával együtt jelentkező nyelvi integráció fő attribútumát fejti ki: ma a világ a kevésnyelvűség felé halad. A gazdasági hatalom napjainkban egyet jelent a nyelvi hatalommal. Nemcsak az anyagi javak, hanem a nyelvek piacán is szabad kereskedelem folyik: a kis nyelvterületek beszélői hátrányba kerülnek a nagy nyelvekkel szemben (de szűkíthetjük immár egyetlen nagy nyelvre, az angolra), s így napjainkban ijesztően felgyorsult a honi kultúrák eróziója. A szövegek „egyenlőtlen cseréje" az egyébként is hatalmi helyzetben lévő nyelvek presztízsét növeli. A világ népességének mintegy fele beszéli anyanyelvként vagy második nyelvként a tíz legnagyobb világnyelvet, s a világ népességének több mint 95%-a alig 300 nyelvet beszél. A maradék több ezer nyelv mind olyan közösségek anyanyelve, melyek lélekszáma rohamosan fogy. Ezek az úgynevezett periférikus nyelvek nem az írásosság, hanem az emlékezet, a beszélgetések és a történetmondások eszközei. Száz éven belül a beszélt nyelvek száma valószínűleg megfeleződik, s ezzel párhuzamosan a hagyományos tudás, folklór elemei, illetőleg rítusok, irodalmi kincsek tűnnek el. A könyvben is nagy terjedelemben bemutatott hungaropesszimizmus ellenére a magyart nem sorolhatjuk a súlyosan veszélyeztetett nyelvek közé.

A nemzetközi szakirodalom áttekintése után – és annak fényében – érdekes kérdés, hogy mennyiben alkalmazható az antropológiai nyelvészet szemlélete és gyakorlata a magyar nyelvre. Jellemző sajátosságaink, itteni szóhasználattal az „unikumok" közül először azokkal találkozunk, amelyeket már korábban magyarosságnak tartottak, mint amilyen a mellérendelő szóösszetételek, ezen belül az ikerszók gyakorisága, a mellérendelő összetett mondatok elsődlegessége az alárendeléssel szemben, gazdag toldalékrendszerünk árnyaló szerepe, a toldalékhalmozás lehetősége, az igekötők egyedülálló volta. Szövegalkotásunkra jellemző a gazdag képiség, szóláskincsünk alkalmazása és a mai korhoz való igazítása. Fogalmazásmódunkban sokszor megjelenik a költőiség, az esztétizálás, valamint a zeneiség. Mindezek nem csupán a korábbi századok alkotásaiban és a népnyelvben lelhetők fel, hanem a bemutatott szemelvények bizonysága szerint a modern irodalomban is. Nagy teret szentel a kötet a frazeológiának. Szűkebb nyelvészeti értelmezése mellett sokkal tágabban kezelt folklorisztikai felosztásával is találkozunk, melyben a szólások, közmondások, szállóigék mellett ott sorakoznak a találós kérdések, ráolvasások, szitkozódások, falvédőszövegek, jelvényfeliratok és a politikai jelszavak. A mindennapok nyelvi szokásai címmel többek között a fatikus elemek, a névadás, valamint a magánéleti és a nyilvános diskurzusok nyelvi alakzatai (ezen belül a nyelvpolitika és a politikai diskurzus időszerű témái) kapnak helyet, míg a Különleges nyelvi jelenségek fejezetében a nyelvi játék, a humor, a szakrális és a profán szövegek antropológiája, illetőleg a nyelvi mágia kifejtése szerepel.

Az eddigiekhez hasonlóan sokszínű a kötet utolsó fejezete, amely először legújabb írásos formáinkat, műfajainkat veszi sorra, mint a falfirka (graffiti), a testszöveg (tetoválás), az SMS, sőt a még újabb SMS-fal mint elektronikus graffiti. A gazdag példatár, szemléltető szövegek, fényképek, rajzok azok számára is elképzelhetővé teszik az írásosság sajátos eszközeit, akik nem jártasak e területeken. Mint megtudjuk, a falfirkának tizenhat, a tetoválásnak kilenc szövegfajtája különíthető el. A nem verbális kommunikáció alcím a jelek és jelrendszerek, a

jelnyelvek, valamint a gesztusnyelv sajátosságait foglalja össze, majd a fejezetet a multimediális kommunikátumok tipológiája zárja.

Hagyományos jelzővel élve „úttörő” szintézisnek nevezhetjük a kötetet, Balázs Géza korszerű szavával viszont „paradigmaszületés”-nek vagyunk tanúi: leginkább a szociolingvisztika és a pragmatika olvasztja magába az itt tárgyalt jelenségeket, de mindezek beletartoznak egy tágabban értelmezett kommunikációtan és az antropológiai nyelvészet hatókörébe is. Ennek a látásmódnak a kialakítását, formálását tarthatjuk a könyv legfőbb erényének, egyszersmind azt a nyitottságot, ahogy helyet ad a különféle irányzatok arányos és egyenrangú bemutatásának, nem tekintve feladatának a minősítést és az értékelést. Jól eligazít a hazai és a nemzetközi szakirodalomban: példásan nagy, több mint hétszáz tételből álló bibliográfiával dolgozik, az angol nyelvű idézetek alkalmazása pedig tovább növeli a szakmai hitelességet. E hiánypótló munka a Nyelvészeti antropológiai kutatások, valamint A magyar nyelv az informatika korában című OTKA-pályázatok keretében, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg szép kivitelben, kellő számú fénykép, ábra, táblázat, illetőleg további mellékletek

*

Kovács László
Balázs Géza – Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe.

Celldömölk–Budapest: Pauz-Westermann – Inter – PRAE.HU. 2009. 302 p.

„Az antropológiai nyelvészet a nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, különösen a nem hatalmi helyzetben lévők, az alacsonyabb fejlettségi fokon álló közösségekre jellemző gondolkodási formák, kulturális hagyományok és minták, hiedelmek viszonyának a tanulmányozása – terepmunka, konkrét nyelvi anyaggyűjtés alapján. Előszeretettel kutatja a vallási, a foglalkozási vagy a rokonsági csoportokhoz való nyelvi tartozás megnyilvánulásait. Holisztikus szemlélet jellemzi, kiemelt kutatási nézőpontja: a nyelvi relativizmus, a nyelvi univerzalizmus, a nyelvi unikáliák” (hátsó borító).

A szerzőpáros antropológia nyelvészetbe bevezető műve a szorosan és tágabban vett

antropológiai nyelvészet számos területét tárgyalja. Az első fejezet Antropológia és nyelvészet címmel az antropológiai nyelvészetet mint diszciplínát helyezi el a rokon tudományok között, külön kiemelve az antropológiához valamint a hagyományos nyelvészeti diszciplínákhoz (pl. szociolingvisztika) való kapcsolódását. Az antropológiai nyelvészetet a szerzők „szemléletként vagy módszeregyüttesként" (25. o.) jellemzik, leírják nemzetközi és magyarországi történetét, főbb kutatási területeit.

A Nyelvek és kultúrák című fejezet témája a nyelvek és kultúrák összefüggéseinek komplex, nyelvészeti nézőpontból történő tanulmányozása. A nyelvi relativizmus és univerzalizmus kérdése legalább a 20. század első harmada óta hangsúlyos kutatási terület, a szemléletmódok gyökerei azonban még korábbra nyúlnak vissza. Nyelv és kultúra kapcsolatát elemezve fontos szerep jut az egyes nyelvek kategorizálási sajátosságainak. A világ jelenségei csak kategóriákba sorolva értelmezhetők: Arisztotelész hagyományos kategóriaalkotási modelljétől kezdve Wittgenstein családi hasonlóság elméletén át Rosch prototípus-elméletéig a nyelvi és nyelven kívüli kategorizálásnak számos módja ismert (vö. pl. Aarts 2006). Antropológiai nyelvészeti szempontból többek között a színnevek (pl. Berlin és Kay 1969) kategóriákba sorolása, valamint a rokonságterminológiai vizsgálatok kiemelkedő fontosságúak.

A harmadik, Az antropológia nyelvészet módszereivel foglalkozó fejezet sorra veszi az antropológiai nyelvészet kutatásmódszertani eszköztárát. A hagyományos, nyelvészeti kutatásokban használt vizsgálati lehetőségek mellett kiemelt hangsúlyt kapnak az inkább az antropológiára jellemző módszerek, többek között a terepmunka és a résztvevő megfigyelés. Az Unikumok a magyar nyelvben (4.) a speciálisan a magyar nyelvre jellemző jelenségekbe nyújt betekintést. Különösen érdekes a hungaropesszimizmussal mint nyelvhasználatunkban és világfelfogásunkban tetten érhető „hungarikummal" foglalkozó alfejezet, amely inkább antropológiai-társadalomelméleti szempontból vizsgálja a jelenséget, de utal annak nyelvhasználati összefüggéseire is, például a káromkodásokra és a panaszkodó kommunikáció jellemzőire. A mindennapok nyelvi szokásai fejezet témája szintén a magyar nyelv: a nyelvtipológiai besorolást a magyar nyelv frazeologizmusainak több szempontú vizsgálata követi. A mai magyar nyelvhasználat különböző aspektusainak elemzése a mindennapi kommunikációt érintő témák mellett (kapcsolatfelvétel, névadás, diskurzusok) a nyelv véleményformáló szerepére, valamint nyelv és társadalmi berendezkedés összefüggéseire is felhívja a figyelmet (hatalom és nyelv összefüggései, (politikai) jelszavak).

A 6., Különleges nyelvi jelenségekkel foglalkozó fejezet három nagy témakör köré rendeződik: Nyelvi játék és humor, A szent és a profán szövegek antropológiája valamint a Nyelvi mágia. A nyelvi játékok funkciója valószínűleg kettős: egyrészt a szocializációs folyamatokban, másrészt a szórakozásban-szórakoztatásban játszanak szerepet. A vallás és mágia (mindkettő természetfeletti erőket szólít meg) szerepe eltér egymástól: míg a vallási szövegek inkább kérés jellegűek, a mágikus szövegek esetében a cél inkább a természeti erők kényszerítése saját céljaink elérésére. A nyelv mágiai célú használata mindig kötöttséget jelent: a cél eléréséhez a szöveget a megfelelő időpontban, adott formában, esetleg egyéb, nem nyelvi eszközökkel kombinálva kell alkalmazni.

Az utolsó fejezet (Beszéd – írás – kép) a hagyományos írásbeliség funkciójának tárgyalásán túl az antropológiai nyelvészeti kutatás szempontjából fontos szövegeket (feliratok), ezek 21.

századi írásbeli megnyilvánulásait (sms, graffiti, tetoválás, multimediális objektumok) és speciális formáit (pl. sms-fal szövegei), valamint a nem verbális kommunikációt elemzi részletesen.

Az egyes (al)fejezetekben a leírtak alátámasztásra, jobb megértésének elősegítésére vagy példákkal való illusztrálására szövegdobozokat találunk. Néhány kiragadott példa a szövegdobozokra: Ferihegy nevének története (136. o.), Szerelmes beszéd (148. o.), Nyelvi játék: alliteráló közmondás (181. o.), Bibliai szóképek (196. o.), Tréfás sírfeliratok (231. o.), Hangcserés szólások (81. o.).

A szerzők természetesen nem tárgyalják, (terjedelmi korlátok miatt egy bevezető kötetben nem is tárgyalhatják) az antropológiai nyelvészet összes aspektusát. Kötetük egyszerre nyújt tudományos és ismeretterjesztő betekintést a témába. A tárgyalt témakörök a magyar nyelvet, a magyar nyelvvel kapcsolatos jelenségeket helyezik a középpontba (pl. 4. 5. fejezet), ugyanakkor a releváns külföldi (főként angol nyelvű) szakirodalom is feldolgozásra kerül. A kötet értékét külön emeli a számos, a leírtakat illusztráló fénykép, magyarázó ábra, táblázat. Felépítésénél és nyelvezeténél fogva a kötet kiválóan felhasználható oktatási célokra, antropológiai nyelvészeti bevezető kurzusok tananyagaként, de szintén alkalmas az antropológiai nyelvészet alapvető módszereinek önálló elsajátítására is. A kötet nem csak nyelvészekhez szól, nem feltételez nyelvészeti előismereteket, ezért antropológusoknak, folkloristáknak, a nyelv és antropológia határterületén létrejött interdiszciplína iránt érdeklődő „laikus” olvasóknak egyaránt ajánlott.